

SPAȚIUL ORAȘULUI ȘI SUBCULTURILE URBANE UN ÎNDRUMAR PENTRU CERCETĂRILE CALITATIVISTE

Articol apărut în *Revista Română de Geografie Politică*, 2(2), 136-142.

Sergiu Bălțătescu

În acord cu viziunile interacționist-simbolice și culturaliste, spațiul urban poate fi înțeles ca o “proiecție a societății pe sol”, el împrumutând ceva din caracterul și calitățile locuitorilor săi (Abraham, 1991, p. 133). Departate de a constitui numai un cadru rigid de desfășurare a vieții sociale, el devine un “produs social”, o proiecție, sau, într-o viziune interacționist-simbolică, o realizare a semnificației pe care i-o acordă indivizii.

Iată motivul pentru care cercetările de orientare interpretativă din cadrul sociologiei urbane au insistat pe de-o parte asupra culturii urbane, iar pe de altă parte asupra simbolurilor și imaginilor legate de oraș. Între cele două domenii există o strânsă interacțiune, pentru că, așa cum arată abordările culturaliste, nu putem disocia cultura de simbolurile sau imaginile legate de un spațiu.

Între culturile urbane, un loc important în studiile sociologilor îl ocupă subculturile tinerilor. Relația specială pe care o au aceste subculturi cu spațiul urban se datorează unui complex de factori. În primul rând ele sunt un produs al aglomerărilor urbane, al industrializării, al culturii și modului de viață urban. În al doilea rând, ele sunt în bună parte *contraculturi*, adică forme de opoziție simbolică la ordinea socială a căror proiecție, spuneam, o reprezintă orașul. De aceea, subculturile urbane precedează la o permanentă redefinire a spațiului urban: semne pe asfalt, grafitti-uri, etc. *Avansăm ipoteza că, la limită, harta desenată de aceste subculturi reprezintă negativul unei rețele de relații de domeniul patologiei sociale.*

Accordingly to symbolic interactionist and cultural studies approaches, the urban space can be understood as a projection of society on the ground. Far from constituting only a frame for the social life, it becomes a “social product”, a realisation of the signification that the social actors accord to it.

That is why the interpretative-oriented urban sociologists insisted on urban cultures, and also on the symbols and images relates to the city. A special role here has the youth subcultures. The special relation between these subcultures and the urban space has two main causes: firstly, the youth subcultures are a product of urban agglomeration, of the industrialization, of the urban cultures and styles of life. Secondly, they are countercultures, forms of symbolic oppositions with the social order whose projection is the city. That is why the urban subcultures permanently redefine the urban space).

This paper analyzes some of the elements of the relations of the subcultures with the urban space: the system of representations the city, the material elements of interaction with the urban space, and the practices related to urban space. Our research suggests there is a strong connection between these elements. A guide for a research by the methodologies of participant observation and unstructured interviews is proposed at the end of the research paper. This guide can constitute the base for cross-national researches in this field of studies.

1. Spațiu, timp și acțiune. Geografia postmodernității.

În lucrarea sa *Society, Action & Space*, Brenno Werlen exprimă cel mai clar răsturnarea petrecută în anii din urmă în gândirea relației dintre spațiu și acțiune. Gândirea sociologică caracteristică epocii moderne privilegiază spațiul în accepțiunea lui newthoniană, substanțială, de teren imobil, de arenă în care se desfășoară interacțiunea socială. Sociologia postmodernă a inversat termenii acestei relații, ea punând acțiunea socială pe primul plan; spațiul nu devine decât un “construct social”. Detronarea spațiului devine condiția esențială pentru ca o știință precum geografia să rămână în rândul științelor sociale.

Dar și între susținătorii tezei “construcției sociale” a spațiului există deosebiri. Astfel, în lucrarea citată, se aduc obiecții de ordin epistemologic afirmației lui H. Lefebvre, unul din promotorii teoriei orașului ca spațiu social: “Relațiile sociale au existență atât timp cât se proiectează într-un spațiu”. Această concepție, reproșează Brenno Werlen, rămâne tributară tezei substanțialiste a unui spațiu pre-existent. “Sociabilitatea, afirmă Werlen, nu există în formă materială, altfel orice obiect material ar avea o singură semnificație socială” (Werlen, 1992, p. 3)

Pe de altă parte, spațiul social este el însuși divizat. Autori precum Zygmund Bauman vorbesc despre existența a trei spații citadine: cognitiv, moral și estetic (Baumann 1993, pp. 145-185)

Dacă spațiul se vede detronat din poziția lui de anterioritate în fața acțiunii, el se vede recâștigat din perspectiva raporturilor sale cu timpul. Modernitatea, afirmă Stephen Kern, aduce după sine moduri distincte, noi, de gândire și de trăire a timpului și spațiului (cf. Soya, 1992, p. 148). Discursul academic modern a privilegiat timpul și istoria față de spațiu și geografie, afirmă Edward Soya, cerând o mai mare “imaginație geografică și spațială” din partea teoreticienilor.

2. Percepția simbolică a realității. “Practicile spațiale”.

Spațialitatea, temporalitatea și existența socială ar fi dimensiunile abstracte care, împreună, cuprind toate aspectele existenței umane. “Fiecare din aceste dimensiuni existențiale abstracte apar ca niște constructe sociale care în același timp dau formă realității empirice și sunt configurate de aceasta. Astfel, ordinea spațială a existenței umane provine din producția socială a spațiului, construcția geografiei umane care în același timp reflectează și configurează ființa în lume” (idem, p. 147). Cu alte cuvinte, semnificația este cea care determină tipul de existență spațială. Cum spune Anne Game în *Undoing the Social*: “diferitele feluri de existență spațială (*being in place*) sunt interrelaționate cu diferite moduri (*ways*) ale semnificației.” (Game, 1992, p. 148) La limită, teoriile postmoderne privesc orașul ca pe un text “constituit din diferite interpretări de către diferiți cititori” (Rosenau, 1996, p. 72).

În influentul său studiu “Walking in the City”, Miguel de Certeau opune *orașului-concept*, “fondat de discursul utopic și urbanistic”, bazat pe organizarea rațională, *orașul-practică*, format “din acele practici singulare sau plurale pe care sistemul urbanistic trebuie să le administreze sau să le suprimă, și care au supraviețuit degradării acestuia” (Certeau 1992, p. 157).

3. Orașul-concept sau spațiul ca expresie a relațiilor de putere.

În același studiu, Miguel de Certeau recunoaște că demersul său poate fi înscris ca o consecință a analizelor lui Michel Foucault asupra relațiilor de putere. *Orașul-concept* apare în decursul istoriei prin transformarea *faptului* urban, și care are trei trăsături esențiale:

a) își produce propriul spațiu (*un espace propre*¹), reprimând prin organizarea rațională orice poluare fizică, mentală și politică ce l-ar putea compromite.

b) substituie rezistențelor indeterminabile ale tradiției un sistem sincron.

c) crează în final “un *subiect* anonim și *universal* care este orașul însuși”, și care devine simultan “mașinăria și eroul modernității” (Certeau 1992, p. 155)

4. Rezistențele și rămășițele.

Limbajul puterii este în sine “urbanizator”; el conduce, spune Foucault, la crearea “spațiului disciplinar”, proiecția unei societăți care transformă multiplicitatea umană, organizând, diferențiind, clasificând și ierarhizând toate actele deviate din învățământ, sănătate, justiție, armată sau lucru (idem, p. 156). Dar, “oricare ar fi avatarurile acestui concept, trebuie să ne dăm seama că, dacă în discurs, orașul servește ca o piatră de hotar (*landmark*) totalizatoare și aproape mitică pentru strategiile socioeconomice și politice, viața urbană permite re-emergenta elementului pe care proiectul urbanistic îl exclude” (ibidem, p. 155). Prin urmare, am putea încerca să examinăm tocmai acele practici care scapă organizării pe care trebuie s-o exercite sistemul urbanistic.

6. Subculturile tineretului: caracteristici și diferențieri

Dacă Școala de la Chicago, prin concentrarea atenției asupra subculturilor deviate, răstoarnă paradigma consensului din studiile asupra mass-media din anii '60, Școala de la Birmingham oferă un răspuns propriu la această problemă.

În cadrul unei abordări specifice domeniului *cultural studies*, Graham Murdock definește subcultura drept “Sistem de semnificații și de moduri de expresie dezvoltate de grupuri aparținând unor zone particulare ale structurii sociale, pentru a se adapta la contradicțiile situației lor sociale” (cf. Turner, 1992, p. 171)

Subculturile propun o plajă de resurse simbolice disponibile pe care anumiți indivizi sau anumite grupuri le pot împrumuta pentru a le folosi în situația lor specifică, construind o identitate viabilă. Modurile de expresie subculturale ajută grupurile aflate în poziții subordonate structural să negocieze sau să se opună sistemului de semnificații dominant.

Pentru exponenții Școlii de la Birmingham, care se apleacă îndesosebi asupra relației dintre cultura dominantă și cultură de masă (*popular culture*), subculturile tinerilor sunt cel mai adesea working class subcultures; în același timp ele sunt o prelungire a “culturii parentale”.

Luată în vizor este totdeauna generația-sanwich între “the older order” (vechea ordine) a anilor '50 și “the newer mass arts” (R. Hoggarth, *The Use of Literacy*). Astfel, în loc să le privească ca delincvente, CCCS-ul le privește ca simptomatice pentru contradicțiile vremii.

Câteva elemente sunt importante aici:

- tineretul nu este alienat
- conform noțiunii marxiste de producție culturală, sensul este creat de artefacte (de “materialul brut”) al existenței. În acest context, tinerețea devine plină de expresie și de sens.
- din punct de vedere semiotic, subculturile tinerilor pot fi privite ca semne, deci ca texte care trebuie interpretate.

Phil Coen, în *Subcultural Conflict and Working-Class Community* (1972) vede în subculturile tinerilor un simptom al unei clase muncitoare în declin. Subculturile devin un mod de rezolvare a unei crize a clasei; ele tind să recreeze – în sfera lor de acțiune, adică loazirul – condițiile “culturii parentale”.

---

¹. Joc de cuvinte sugestiv, “*propre*” însemnând atât “propriu” cât și “curat”.

Cohen se concentrează asupra East London-ului, unde în anii '50 au avut loc transformări importante: comunitățile muncitorești au fost dizlocate din zona inițială și mutate în case noi.

Proiectele de reconstrucție ale zonei, afirmă Cohen, articulează ideologiile specifice ale mediului clasei mijlocii: proprietate privată, diferențe individuale de status, de avere, ș.a.m.d. În schimb, structura mediului muncitoresc din cartierele sărăcicioase de până atunci avea în centru conceptul de comunitate sau de indentitate colectivă, lipsa proprietăților, averii, etc.

Forma fizică a noilor proprietari era *middle-class*, dar ocupații nu. De aici, o contradicție în cadrul "culturii parentale", care-i determină pe tineri să dea un răspuns subcultural: bande de *mods*, *parkas*, *skinheads* și *crombies*, în încercarea de a reconstitui, în modul lor specific, elementele coezive distruse în cultura parentală.

Stilul de viață "mods" e considerat o încercare de a realiza, într-o relație imaginară, condițiile de existență ale clasei muncitoare cu mobilitate ascendentă. Formele argotice și rituale trimit la cultura parentală, în schimb îmbrăcămintea și muzica reflectă imaginea hedonistă a consumatorului afluent. În schimb, stilul *skinheads* reprezintă o inversare sistematică a acestuia din urmă, el explorând lumpenul. Toate aceste subculturi, spune Cohen, apar ca o reacție la "contaminarea" culturii clasei muncitoare.

Cohen distinge trei nivele ale analizei subculturale:

- nivelul istoric, care urmărește punerea în evidență a condițiilor sociale în care se dezvoltă subculturile.
- nivelul semiotic, la care se urmărește analiza tuturor artefacte subculturale (textele melodiilor, îmbrăcămintea, etc.)
- nivelul etnografic, unde se pun în evidență practicile sociale legate de existența în aceste grupuri.

Fiecare din nivele necesită tehnici specifice. Astfel, la nivel istoric se face apel la analiza documentară și la modele teoretice, la nivel semiotic se folosesc tehnici specifice, iar la nivel etnografic se apelează la observație participativă și la interviu.

John Clarke, Stuart Hall, Tony Jefferson și Brian Roberts *Resistance Through Rituals* (1975) păstrează, ba chiar pun accent sporit pe apartenența de clasă a membrilor diferitelor subculturi. Preluând conceptul gramscian de *hegemonie*, autorii văd subculturile ca modalități de rezistență la "încorporarea" clasei muncitoare. Nu e vorba aici de o rezistență politică, ci de una care se manifestă în sfera loazirului.

O abordare oarecum diferită este cea a lui Dick Hebdidge (*Subculture: the meaning of Style*, 1979). Mișcările *punk* din marea Britanie de la sfârșitul anilor 70 oferă o genealogie mai puțin legată de clasă. Patternurile imigrării sunt aici determinante ale stilului subcultural, considerat prin excelență sincretic. De exemplu, stilul *punk* se inspiră din tradiția reggae-ului caribbean.

Hebdidge preia de la antropologul francez Levy Strauss conceptul de bricolage (mod de adaptare a stilurilor culturale, în care elementele de stil, dizlocate din contextul normal, sunt folosite într-un mod în care nu se intenționa inițial). Hebdidge îi consideră pe punkiști bricoleuri prin excelență, ei folosind *dizlocarea* ca un mod de refuz.

5. Forța simbolică a subculturilor urbane

Studiile realizate de membrii Școlii de la Birmingham au insistat asupra strategiilor pe care grupurile subordonate le folosesc pentru a-și crea *propriile* înțelesuri, drept rezistență în fața celor ale culturii dominante. Fiecare din aceste grupuri se definește pe sine însuși printr-un mod distinct de viață, prin relațiile sociale, prin credințele și practicile sale, ca și prin "folosirea

obiectelor și vieții materiale”. Toate aceste “hărți de semnificații” (maps of meanings) constituie subcultura și o fac inteligibilă pentru membrii ei.

În *Subculture: The Meaning of Style*, Dick Hedbidge arată că “lupta pentru controlul sensului” ia o formă materială în *stilul* subculturilor. Stilul, spune Hedbidge, este plin de semnificații. “Transformările lui merg împotriva naturii, întrerupând procesul de “normalizare”. Astfel, ele sunt gesturi spre un discurs care atacă “majoritatea tăcută”, care pune în discuție unitatea și coeziunea, care contrazice “mitul consensului” (Hedbidge, 1979, p. 127). Am avea de-a face cu o reflectare a diferențelor “nu numai în obiectele stilului subcultural, dar și în practicile semnificatoare (*signifying practices*) care reprezintă aceste obiecte și le dau înțelesuri” (idem, p. 127).

6. Subculturile și spațiul urban

Am spus că vom privi subculturile în latura lor contraculturală, ca forme de opoziție simbolică la ordinea socială a cărei proiecție o reprezintă orașul. Vom insista așadar asupra câtorva elemente ale relației subculturilor cu spațiul urban:

a) sistemul de concepții și reprezentări despre spațiul urban.

Membrii unei anumite subculturi constituie un grup social, a cărui identitate se crează prin opoziție față de societate, ce nu este văzută ca un tot unitar, ci este segmentată. Prin urmare, cu ajutorul reprezentărilor despre locuitorii orașului putem desena o adevărată hartă urbană. Pe lângă reprezentările despre diferitele grupuri sociale care populează cartierele orașului, vom urmări și reprezentările diferitelor elemente ale spațiului urban: autorități, instituții, amenajări edilitare, etc.

b) elementele materiale de interacțiune cu spațiul urban

O imagine despre sistemul general de concepții despre spațiul urban, oricât de completă ar fi ea, nu reprezintă decât un aspect al relației membrilor unei subculturi cu spațiul urban. Iată de ce analiza sistemului de concepții, realizată prin metodele observației și interviului, trebuie dublată de o evidențiere a elementelor materiale de interacțiune cu componentele spațiului urban.

Subculturile procedează la o *redefinire* a spațiului urban, proces în care se realizează prin:

- marcarea locurilor de întâlnire, ca semn distinctiv al teritoriului de acțiune a membrilor lor

- impregnarea elementelor publice sau private cu semnele distinctive ale subculturilor, vizând, de asemenea, înglobarea simbolică a spațiului urban în teritoriul acestora. La acest capitol se situează discuția în legătură cu funcțiile graffiti-ului; prin intermediul acestor semne, tinerii: își marchează teritoriul; anunță altora (în special membrilor unor bande rivale) că sunt provocați (le-a fost invadat teritoriul); și, în sfârșit, își anunță propria existență (Sutcliffe, A. J., 1999).

- “amenajarea” locurilor de întâlnire sau a rutelor de deplasare, vizând adaptarea la cerințele și funcțiunile spațiului în concepția membrilor subculturii (de exemplu, deplasări de bănci în parc, de pietre, ruperea copacilor și a altor amenajări)

- distrugerea unor elemente ale spațiului urban (copaci, bănci, ziduri, dispozitive de semnalizare, etc.), ca atitudine extremă de opoziție față de societate și față de spațiul urban.

Trebuie să subliniem că aceste interacțiuni trebuiesc citite *în grilă simbolică*: doar o interpretare cu mijloace sociologice și semiologice poate oferi un model valid al acestor interacțiuni. Iată de ce demersul trebuie completat de analiza următoarelor elemente:

c) practicile legate de spațiul urban.

Chiar și cea mai simplă practică legată de spațiul urban, mersul pe jos, este încărcată de semnificații. Mersul pe jos are o “retorică” a lui, spune Michel de Certeau (Certeau 1992, p. 158) Această retorică este de fapt un element al *stilului* subcultural, care reprezintă, așa cum am spus, o modalitate de opoziție simbolică la ordinea caracteristică spațiului urban. La fel, membrii unui grup subcultural care se așează și stau ore întregi într-un spațiu foarte circulat (ca de pildă ieșirea stației de metrou Piața Romană din București) dau acestui spațiu o funcție opusă celei obișnuite, de simplu loc de trecere. Rutele folosite în plimbări, ca și alegerea locurilor de popas, dispoziția grupurilor, posturile adoptate, modalitățile de expresie verbale sau non-verbale, sunt tot atâtea practici cu o funcție vădită de redefinire a spațiului urban. Ele alcătuiesc ceea ce numește Michel de Certeau, cu un termen generic, “orașul-practică”, aflat la un alt nivel epistemologic față de “orașul-concept”, dar al cărui statut ontologic pozitiv sociologia contemporană abia acum începe să-l realizeze.

7. Un îndrumar pentru cercetările subculturilor urbane

Cele trei elemente descrise mai sus (sistemul de concepții și reprezentări despre spațiul urban, elementele materiale de interacțiune cu spațiul urban, practicilor legate de spațiul urban), reprezintă tot atâtea obiective ale unei cercetări despre relațiile subculturilor cu spațiul urban.

În lipsa unei hărți a subculturilor urbane din România, considerăm necesară în primul rând o analiză explorativă, care să identifice principalele trăsături ale relației subculturilor cu spațiul urban. Considerăm că metodele cele mai adecvate pentru acest tip de cercetare ar fi: interviul structurat și observația. Includem aici și un ghid de observație/interviu, pe care-l anexăm. Pe lângă obiectivele enunțate mai sus, acesta mai cuprind și o parte cu elemente generale referitoare la denumirea, structura și simbolurile grupului. Menționăm că, pentru o eventuală compatibilitate, am folosit itemi comuni cu cei folosiți în cercetarea asupra subculturilor realizată de Centrul de Studii și Cercetări pentru Problemele Tineretului în anii 1995-1996.

BIBLIOGRAFIE

1. Abraham, Dorel (1991) - *Introducere în sociologia urbană*, Ed. Științifică, București
2. Bauman, Zygmunt (1993) - *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge
3. Certeau, Michel de (1992) - *Walking in the city*, în: During, Simon (ed.)-*Cultural Studies Reader*, Routledge, London
4. Game, Ann (1991) - *Undoing the social. Towards a deconstructive sociology*,
5. Hebdige, Dick. (1979) - *Subculture: The Meaning of Style*, Methuen, London
6. Rosenau, Pauline-Marie (1992) - *Post-modernism and the Social Sciences. Insights, inroads, and intrusions*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey
7. Soya, Eduard (1992) - *History: geography: modernity*, During, Simon(Ed.)-*Cultural Studies Reader*, Routledge, London
8. Sutcliffe, Arthur J.(1999) -*It's All About Fame: Understanding the Motives and Influences That Drive the Graffiti Subculture*, Community Links, Ph. VI, No. 2, Issue 8
9. Tighel, Viorica și colab (1996) - *Caracteristicile postmoderniste ale vieții de grup la tineri*, în: *Tineretul în România actuală. Sinteze de cercetare*, CSCPT, București
10. Turner, Graeme (1992) - *British Cultural Studies*, Routledge, London
11. Werlen, Brenno (1993) - *Society, Action and Space. An alternative human geography*, Routledge, London

ANEXĂ

GHID DE OBSERVAȚIE

A. CARACTERISTICI GENERALE

DENUMIREA GRUPULUI

NR. DE MEMBRI/DE INDIVIZI CARE PARTICIPĂ LA ADUNARILE GRUPULUI

LOCURI DE ÎNTÂLNIRE/COMPORTAMENTUL ÎN ACELE LOCURI

LIMBAJE SPECIALE/CUVINTE DE ARGOU/CUVINTE ÎN ENGLEZĂ

SIMBOLURI/DE STATUS/RELIGIOASE

NUME DE FORMAȚII/FIRME ȘI EXPRESII SCRISE PE TRICOURI

VESTIMENTAȚIE (îmbrăcăminte, încălțăminte, accesorii, coafură, tatuaje, etc)

MUZICA/NUME DE FORMATII

CE FAC CÂND SE ADUNĂ

CONDIȚIA DE ADMITERE IN GRUP

LIDERII GRUPULUI

B. CONCEPȚII SI REPREZENTĂRI DESPRE SPAȚIUL URBAN

TERITORIALITATE: i) reprezentări despre locuitorii orașului în general (teritoriu, trăsături, relații cu ei), despre locuitorii diferitelor cartiere ale orașului, despre celelalte subculturi din oraș, despre locuitorii din afara orașului

ii) reprezentări despre autoritățile publice (poliție, gardieni, oameni de ordine, etc.

C. ELEMENTE MATERIALE DE INTERACȚIUNE CU SPAȚIUL URBAN

LOCURILE DE ÎNTÂLNIRE: amplasare, însemne, amenajări

URME PE SPAȚIUL URBAN: desene pe asfalt, grafitti-uri, distrugerii, etc.

D. PRACTICI LEGATE DE SPAȚIUL URBAN

COMPORTAMENTUL LA LOCURILE DE ÎNTALNIRE: așezare, interacțiuni inter- și extra-grupale

COMPORTAMENTUL ÎN TIMPUL DEPLASĂRIILOR: cadență, așezarea grupului în mers, posturi, mijloace de expresie

E. OBSERVAȚII